

МРНТИ:15.81.21

<https://doi.org/10.51889/2020-1.1728-7847.37>

Н.Қ. Тоқсанбаева¹, М.М. Байбекова², Ш.О. Салимбаева³, С.М. Үсенова⁴, Б.Т. Тулебаева⁵

^{1,5} *Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*
(Алматы, Қазақстан)

² *SILKWAY Халықаралық университеті*
(Шымкент, Қазақстан)

^{3,4} *М.Х.Дулати атындағы тараз мемлекеттік университеті*
(Тараз, Қазақстан)

ОҚУДАН ТЫС ІС-ӘРЕКЕТТЕР АЯСЫНДА РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУҒА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Мақалада оқушыларды оқытудан тыс іс-әрекеттері арқылы тану арқылы мұғалім, олардың мінез-құлқындағы мотивтері мен мақсаттарын, көңіл-күйлерін, сезімдерін түсінеді деген. Бірақ, ол тек бір жақты әрекет емес. Мұғалім шәкірттерді ұйымдастыра отырып, оқу – тәрбие процесінде әр уақытта олармен өзара қарым-қатынаста болады. Педагогикалық іс-әрекет үрдісіндегі қарым-қатынасты төмендегідей жіктеуге болады: - мұғалім мен оқушы қарым-қатынасының жалпы жинақталған жүйесі; - педагогикалық іс-әрекеттің нақты кезеңіне тәуелді қарым-қатынас жүйесі; - нақты педагогикалық және коммуникативті тапсырманы шешуден туындаған ситуативті қарым-қатынас жүйесі.

Білім беру ортасындағы өзара әрекеттесуші тұлғаларды дамытудың, түрлі жағдайларда оқушылардың жетістікке жетуіне итермелейтін, сыныптық тапсырмаларды орындауда іскерлік пен тәсілдерді меңгеруде ықпал ететін мұғалім мен оқушы арасындағы бірлескен іс-әрекет неізінде пайда болады. Мақалада оқудан тыс іс-әрекеттер аясында оқушылардың тұлғалық әлеуетін дамыту мәселелері қарастырылады.

Кілттік сөз: педагог, педагогикалық қарым-қатынас, коммуникативтілік, тұлға аралық қатынас, жас ерекшелік, оқушы, рухани - адамгершілік.

N.K. Toxanbayeva¹, M.M. Baibekova², S.O. Salimbayeva³, S.M. Usenova⁴, B.T. Tulebayeva⁵

^{1,5} *al-Farabi Kazakh National University,*
(Almaty, Kazakhstan)

² *SILKWAY International University,*
(Shymkent, Kazakhstan)

^{3,4} *Taraz State University named M.X.Dulati*
(Taraz, Kazakhstan)

INFLUENCE OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION ON THE DEVELOPMENT OF SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES IN THE FIELD OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

Abstract

The article shows that the teacher, learning of their students, to know their motives and goals of behavior, attitudes, feelings and moods. Nevertheless, it is not only one-sided action. Teachers organizing students in the educational process is always a good relationship with them.

Pedagogical relationship with a course of action can be classified as follows: - the general system of relationships between teachers and students, pedagogical action, depending on the stage of the communication system; - Situational communication system revealed by making teaching and communication tasks.

Joint actions between the student and the teacher contribute to the process of learning, the development of students to success, relationships among themselves for the challenges and the approaches adopted in accordance with the task.

Key words: teacher, teacher relationships, communication, interpersonal relations, age, and students.

Токсанбаева Н.Қ.¹, Байбекова М.М.², Салимбаева Ш.О.³, Усенова С.М.⁴, Тулебаева Б.Т.⁵

^{1,5} *Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
(Алматы, Казахстан)*

² *Международного университета SILKWAY,
(Шымкент, Казахстан)*

^{3,4} *Таразского Государственного университета им.М.Х.Дулати
(Тараз, Казахстан)*

ВЛИЯНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ НА РАЗВИТИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ В СФЕРЕ ВНЕ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье показано что учитель, познавая своих учеников, познает их мотивы и цели поведения, взгляды, чувства и настроения. Тем не менее, это не только одностороннее действие. Учителя организуя студентов в образовательный процесс всегда в хороших отношениях с ними.

Педагогические отношения с ходу действия могут быть классифицированы следующим образом: - общей системы отношений между преподавателями и студентами, педагогические действия, в зависимости от стадии системы связи; - ситуативной системы связи выявляется при решении педагогических и коммуникативных задач.

Совместные действия между студентом и преподавателем способствуют процессу обучения, развитию учеников к успеху, взаимоотношению между собой, к решению задач и подходов, принятых в соответствии с задачей. В статье рассматривается развитие потенциала личности учащихся в рамках внеучебной деятельности.

Ключевые слова: педагог, педагогические отношения, коммуникативность, межличностные отношения, возраст, студенты.

Бүгінгі таңда жастарға әлемдік деңгейге сәйкес білім мен тәрбие беру, оның рухани байлығы мен мәдениеттілігін, ойлауын, іскерлігін, төзімділігін, сонымен қатар кәсіби біліктілігін арттыру өркениетті қоғамның міндеті болып табылады.

Өз ісіне берілген, жаңалықты жатсынбай қабылдайтын, шәкіртінің бойына білім нұрын құятын жаңа тұрпатты педагог дайындау бүгінгі күннің негізгі өзекті мәселелерінің бірі оқудан тыс іс-әрекеттер аясында рухани - адамгершілік қасиеттерін дамытуға педагогикалық қарым-қатынастың әсері. Өйткені ұстаз алдына егеменді еліміздің болашағы – жас ұрпақты оқыту, тәрбиелеу және толыққанды тұлға ретінде қалыптастыру міндеті тапсырылған. Ұстаздың қызметі тек баланы оқытып қана қоймай, оның күнделікті іс-әрекетінде көп еңбекті қажет ететін үйлесімді қарым-қатынас тәжірибесі болып табылады.

Қандайда болмасын қарым-қатынас екі жақтық әрекет. Ал қарым-қатынастағы негізгі рөл – атқарушы да, екіншісі – серіктесі. Осыдан қарым-қатынастың сәтті болуы екі субъектіге байланыстылығы анықталады. Қарым-қатынастың түрлері адамның дүниеге келген күнінен бастап жас ерекшелік деңгейінде қоршаған ортаның ықпалына байланысты дамиды. оқу процесіндегі тәуелділік және оның орындаудағы қарым-қатынас себептері, қоғамдық ортадағы өзгерістер және т.б. пікірлесушілердің өзара қатынасы барысында қарым-қатынас стилдерінің пайда болуына әсер етеді.

Мұғалім мен оқушы арасындағы өзара түсіністікті орнату кезеңдерінің бірі – баланы зерттеу, оның ішкі дүниесіне ену болып табылады. С.Л. Рубинштейн: «Оқушының мінез-құлқындағы ішкі мазмұнды ашпай, сыртқы формалды сипатын есепке алып жұмыс жасайтын педагог, өз жұмысының нәтижесін көре алмайды» - деген. Оқушыларды тану арқылы мұғалім, олардың мінез-құлқындағы мотивтері мен мақсаттарын, көңіл-күйлерін, сезімдерін түсініп, қорқыныштарын анықтау қажет. Бірақ, ол тек бір жақты әрекет емес. Мұғалім шәкірттерді ұйымдастыра отырып, оқу-тәрбие процесінде әр уақытта да олармен өзара қарым-қатынаста болады.

Оқудан тыс іс-әрекеттер аясында рухани - адамгершілік қасиеттерін дамытуға педагогикалық қарым-қатынастың әсерін білім беру процесінде субъектілерінің өзара әрекеттесуі туралы профессор С.М.Жақыпов былай деген: «Оқыту процесіндегі субъектілердің қарым-қатынасындағы мағыналардың

өзгеруі біріккен іс-әрекеттің мотивтері мен мақсатының заңды құрылуына мүмкіндік береді және оларды оқыту процесінде ескеру, біріккен танымдық іс-әрекетті қалыптастыру үшін қажетті шартты жасайды» [1]. Сондықтан қарым-қатынастың нақтылы бірізділігі болашақ тұлғаның дамуына орасан зор ықпал етеді.

Мұғалімнің шәкірттермен қарым-қатынасында әлеуметтік қызметті атқарушы және нақты жеке тұлға ретінде педагогикалық іс-әрекеттің құрамды бөлігі. Қарым-қатынас арқылы мұғалім оқушылар туралы ерекше қажетті ақпаратты алып отырады. Тікелей қарым-қатынас жеке тұлға әр түрлі жағдайларда және іс-әрекетте диагностикалық және коррекциялық жұмыстар жүргізуге мүмкіндік береді.

Өмірдің түрлі жағдайларына байланысты біздің іс-әрекетімізбен қатар мінез-құлқымыз да өзгермелі. Соған сәйкес қарым-қатынас стилдері де өзгермелі болады. Қарым-қатынас стилі адамның басқа адаммен өзара әсерлесуі барысындағы мінез-құлқын көрсетеді. Сонымен адамның қарым-қатынас стилі, оның анықталған нақты бір қарым-қатынасқа орнықталынуы, бағытталуы, соған дайындығы мен адамның сол жағдайдағы өзін көрсетуі. А.А. Брудныйдың тұжырымдауы бойынша, қарым-қатынас негізгі қызметі арқылы жүзеге асады. Олар: активациялық - әрекетке түрткі беру; интердиктивті – тыйым салу, тежеу; дестабилизациялаушы – қоқан-лоққы, қорлау. осыдан қарым-қатынастың инструментальды (іс-әрекетті қарым-қатынас жолымен үйлестіру), синдикативті (қауымдастықты, топты жасау) және трансляциялық қызметтері анықталды. Соңғысы педагогикалық қарым-қатынас үшін ерекше маңызды, себебі «бұл қызмет оқыту негізінде қарым-қатынас арқылы тұлға оқытылуы жүзеге асады ...». Адамзаттың барлық өмірі үнемі басқа адаммен қарым-қатынас негізінде өтеді. Қарым-қатынас процесінің барлық жақтары (коммуникативті, интерактивті, перцептивті) басқа құрылымдық тәсілдерді қолдануды қажет етеді. Олар кез келген іс-әрекетте бір-бірін қабылдау, түсіну, бірлескен әрекет ұйымдастыру мақсатынды іс-әрекеттің мазмұнына байланысты орындалатын процестің негізінде туындайтын қарым-қатынастың түрлері мен арақашықтықтары /11/.

Педагогикалық қарым-қатынас стилінен біз педагогпен оқушы арасындағы біріккен іс-әрекеттегі өзара әсерлесудің әлеуметтік психологиялық ерекшеліктерін көреміз. Оқудан тыс іс-әрекеттер аясында рухани - адамгершілік қасиеттерін дамытуға педагогикалық қарым-қатынаста педагог және оқушылардың өзара әрекеттесуі, ынтымақтастық формасы:

- педагогтың коммуникативті мүмкіндігінің ерекшеліктері;
- педагогпен оқушының өзара қатынасынан туындаған мінез-құлық;
- педагогтың шығармашылық индивидуальдылығы;
- оқушылар ұжымының ерекшелігі.

Педагогтың оқушылармен қарым-қатынас стилі - әлеуметтік және адамгершілік жағынан байытылған сатысы. Педагог өзінің педагогикалық іс-әрекеті және үйренушілердің оқу іс-әрекеті негізінде қарым-қатынас қиындықтары пайда болады. Педагогикалық іс-әрекетте қиындықтар пәндік мазмұнның өзімен, педагогтың меңгерілуі оның іс-әрекетінің негізі болып табылатын білімдерге ие болу деңгейі және сипатынан да туындауы мүмкін, сондай-ақ кәсіби-педагогикалық іскерліктерден, дидактикалық құзырлылықтан да, үйренушілерге педагогикалық әсер ету тәсілдері және құралдарынан да туындауы мүмкін. осыдан, педагогикалық қиындықтардың негізгі бағыттары білім беру процесінің дамуы, мазмұны және формаларымен, мұнда оқыту мен тәрбиелеу іс-әрекетінің субъекті ретіндегі оқытушының ерекшеліктері және қарым-қатынас процесімен байланысты.

Оқудан тыс іс-әрекеттер аясында педагогикалық іс-әрекет үрдісіндегі қарым-қатынасты төмендегідей жіктеуге болады:

- мұғалім мен оқушы қарым-қатынасының жалпы жинақталған жүйесі;
- педагогикалық іс-әрекеттің нақты кезеңіне тәуелді қарым-қатынас жүйесі;
- нақты педагогикалық және коммуникативті тапсырманы шешуден туындаған ситуативті қарым-қатынас жүйесі.

Білім беру ортасындағы өзара әрекеттесуші тұлғаларды дамытудың, түрлі жағдайларда оқушылардың жетістікке жетуіне итермелейтін, сыныптық тапсырмаларды орындауда іскерлік пен тәсілдерді меңгеруде ықпал ететін мұғалім мен оқушы арасындағы бірлескен іс-әрекет неізінде болатын қарым-қатынас мәселесі. Мектеп қабырғасындағы жасөспірімдердің негізгі іс-әрекеті қарым-қатынас. Бірақ осы жастағы оқушылардың жас ерекшелік деңгейінде болатын психологиялық өзгерістерге байланысты қарым-қатынаста да бірнеше қиындықтар кездеседі. Осы мәселені шешудегі маңызды фактор бірлескен педагогикалық іс-әрекетке қатысушылардың субъект-субъекттік өзара үйлесімді психологиялық жағдаймен қаруландыру нәтижесінде оқытудың нәтижелілігін арттыру. Оқытудың нәтижелілігі педагогикалық әдістерге ғана негізделмейді, оқушылардың танымдық әрекеттерін ұйымдастырудың маңыздылығына да байланысты. Білім беруде оқыту үрдісінің тиімділігі немесе жекеленген оқушыларға психологиялық-

педагогикалық ықпалдың тиімділігі мәселесіне артық мәселені табу қиын [2]. Осыдан, кез-келген педагогикалық іс-әрекет, ол сабақ немесе тәрбиелік-дамытушылық іс-шаралар мұғалім мен оқушы әрекетінің түрлі формалары мен өзара әрекеттестігінде көрінеді.

Оқудан тыс іс-әрекеттер аясында рухани - адамгершілік қасиеттерін дамытуға педагогикалық қарым-қатынастың өзгешелігі ең алдымен, оның көп объектілі бағыттылығынан көрінеді. Ол тек үйренушілердің өзара әрекеттесуінің өзінде олардың тұлғалық дамуы мақсатына бағытталмаған, сондай-ақ, педагогикалық жүйенің өзіне негіз болып табылатын, оқу білімдерін игеруді ұйымдастыруға және осы негізде шығармашылық іскерліктерді қалыптастыруымен сипатталады. Педагогикалық қарым-қатынас кем дегенде үш бағыттылықпен ерекшеленеді: оқудағы өзара әрекеттесудің өзіне, үйренушілерге (қазіргі жағдайлары және болашақтағы бағыттары) және игеру пәніне (меңгеру).

Педагогтың шәкірттерімен қарым-қатынасы оқу-тәрбие үрдісін басқарудың өзіндік каналы ретінде іске асады. Бірақ қарым-қатынас каналдарында «ақпараттық тасқын» өте көп. Әрбір оқушыға әр түрлі ақпарат тасқыны әсер етеді. Оқушының дамуы мен жеке ерекшеліктеріне байланысты олар бір-біріне қарама-қайшы келуі де мүмкін. Осындай жағдайда педагогтың оқушылармен қарым-қатынасы белгілі дәрежеде бүкіл ықпал ететін ақпараты біріктіріліп, ықпал етуші элементтерді нақтылайды.

Оқудан тыс іс-әрекеттер аясында рухани - адамгершілік қасиеттерін дамытуға педагогикалық қарым-қатынаста мұғалім мен оқушылардың өзара қарым-қатынас тәжірибесінде әр уақытта да ойдағыдай қалыптаса бермейді. Көп жағдайда бұл мұғалімнің басқару стиліне, оның оқушылармен қарым-қатынас шеберлігіне байланысты. Психология ғылымындағы зерттеулерден мұғалімдердің оқушыларды басқарудың жиі кездесетін 5 түрлі стилі анықталынған: автократиялық (өзіндік әміршілдік), авторитарлық, демократиялық, бұрмалаушылық, бірізділік емес. Өзіндік әміршілдік автократиялық басқаруда мұғалім активке сүйенбей, ұжымды өзі басқарады, оқушылардың өз көкарасы ескерілмей, тек талап қойылып оны орындау қатаң бақыланады. Авторитарлық басқаруда автократиялық басқару стилінің негізгі белгілері тән, бірақ ұжым өмірінің мәселелері бойынша талқылауға қатысуға рұқсат берілгенімен әр уақытта шешімді мұғалім өзі қабылдайды. Басқарудың демократиялық стилінде мұғалім ұжымды қолдап, өз бетінше белсенділіктерін ынталандырады. Бұрмалаушылық басқаруда мұғалім оқушылардың өмірі мен іс-әрекетіне аз араласады, оларды басқару ісінен шеттетіледі, басқару тек формальды жүреді. Бірізділік емес басқару стиліне тән ерекшелік мұғалім сыртқы жағдайлар мен өзінің эмоционалдық стильдерінің кез келгенін іске асырады, ол көп жағдайда мұғалім мен оқушылардың өзара қарым-қатынас жүйесін түсініспестікке және әр түрлі жағдайға алып келеді. Басқару стилі мұғаліммен оқушылардың өзара қарым-қатынасының барлық жүйесіне із қалдырады, мұғалім өз оқушыларымен қалай қарым-қатынас жасайды, оқушылармен оның жиі болып тұратын келіспеушіліктері, ұжымдағы психологиялық ахуал және т.б.

Психологиялық зерттеулер негізінде оқушылармен қарым-қатынас жасау белсенділігіне байланысты шарытты түрде мұғалімдерді бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады. Бірінші топта қарым-қатынас мұғалімдердің күнделікті тәлімгерлік міндеттерінен шығып, ерекше белсенділігімен, сенімділігімен және тиімділігімен ерекшеленеді. Олар оқушылармен жиі кездеседі.

Екінші топтағы педагогтар оқушыларға құрметпен қарап, олардың сенімі мен симпатиясына ие болғандар. Бірақ қарым-қатынас әр түрлі жағдайға байланысты және мұғалімдердің басқару стиліне байланысты бір ізді емес.

Үшінші топта педагогтар оқушылармен жақын қарым-қатынас жасауға ұмтылатындар, бірақ жақын қарым-қатынас қалыптаспаған. Оқушылар тарапынан сенім орнату, ұнату жағы аз қалыптасқан.

Педагогикалық қарым-қатынас әсіресе жас жеткіншектер мен жоғары сынып оқушыларына тән үлкендердей болуға ұмтылуын ескеруіне байланысты. Орта және жоғары сынып оқушыларында ата-аналарымен, үлкендермен қарым-қатынасында қиындықтың деңгейі артып отырады. Осыдан «мұғалім-оқушы» жұбының өзара қарым-қатынасының қалай құрылатынын ескеру маңызды/3/.

Сонымен педагогтың оқушылармен біріккен іс-әрекетте болатын қарым-қатынасы жеке тұлғаны қалыптастырудың маңызды факторы ретінде жас ерекшелік деңгейінде жетілуін оқу-тәрбие әрекетінде ұйымдастыруда педагогтардың ықпалын талдау барысында мынадай нәтижелерге көңіл аудару маңызды:

- Қарым-қатынастың тәсілдері мен формаларына мән беріп, оның нақты стратегиясы мен тактикасын өңдеу.
- Тұлға аралық қатынастарды ұйымдастыру.
- Жаңа қатынас, дағды мен қажеттігін тәрбиеші мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетін жүйелі жоспарлау.

Педагогикалық қарым-қатынастың оқу процесін ұйымдастыру барысында анықталған тұжырымдар:

- Педагогикалық қарым-қатынас жеке бас дамуында жас ерекшелік деңгейінде жетілдірудің құралдарына бағытталады.

- Түрлі жағдайлар кезінде қатынас техникалары әлеуметтік-психологиялық дайындықты қажет етеді.
- Қарым-қатынастың қалыптасуы үлкендерге еліктеуден, топ ішіне ену және бейімделуден бастау алады.

Сонымен қорыта келгенде, мұғалім қарым-қатынасының кәсіби мәдениеті – бұл оқыту процесінде субъектілердің біріккен іс-әрекетін үйлесімді ұйымдастыру, психологиялық ықпал ету мүмкіндіктерін біріктіретін жағдайдың құру, өзара әрекеттің жаңа жолдарын іздеуді талап ететін шығармашылық қасиет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Сластенин В.А. Педагогическая деятельность и проблема формирования личности учителя // Психология труда и личности учителя/ Под ред. а. И. Щербакова. - Л., 1976.*
2. *Абульханова-Славская К.а. Личностный аспект проблемы общения.- В кн.: Проблемы общения в психологии. – М.,1981. – С. 218-241.*
3. *Калмыкова З.И. Психологические принципы развивающегося обучения. – М.: Знание (1979 – 48 с)*
4. *Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения. - А.: Қазақ университеті, 2004.*